

ГЛОБАЛЬНА ВЕЛИКА ДЕПРЕСІЯ — КРИЗА НЕОЛІБЕРАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ

М. П. Денисенко,

д. е. н., професор, кафедра економіки, обліку і аудиту,
Київський національний університет технологій та дизайну

У статті досліджено сучасний стан світової економіки в умовах глобальної Великої депресії, визначено місце України в світогосподарських зв'язках та запропоновані шляхи реструктуризації промисловості держави.

The main purpose of this article is to research the modern state of world economy in the conditions of Global Great depression, to certain the place of Ukraine in world economy connections and to offer the ways of state industry restructurization.

З літа 2007 року світ спостерігає початок першої глобальної Великої депресії. Те, що ми бачимо зараз, — найглибша системна криза, притому перша криза епохи глобалізації з невідомою на сьогодні тривалістю й неясними наслідками. Напевно, світова економіка вступила в період завершення великого циклу свого розвитку. Криза, що посилюється, — зовсім не криза перевиробництва. Це криза ефективності неоліберальної системи, що складалася після попередньої системної кризи 1968—1973 років. Щоб вийти на наступний виток розвитку, в світовому господарстві повинно багато що змінитися. Колишня система експлуатації світової периферії вичерпала свої можливості.

На даний час поширена думка про те, що бізнес-цикли повинні бути синхронізованими, оскільки в результаті глобалізації всі опиняються в одному човні. Але вона заснована на застарілій концепції, що бідні країни живуть тим, що експортують товари та послуги в багаті країни. Замість цього країни, що розвиваються, активно торгують одна з одною, а це сприяє прискоренню їхнього зростання й на сьогоднішній день складає більше половини загального обсягу продукції, котра експортується ними. Ринки, що розвиваються, в сукупності зараз експортують більше до Китаю, ніж у США. Горезвісна "іпотечна" криза привернула увагу до іншого явища економічної реальності — "бульбашкам", котрі виникають в періоди низької інфляції та стабільно низьких ставок за довгостроковими кредитами. Іншими словами, один з недоліків стабільної економіки в тому, що вона часто генерує "бульбашки". Причому негативні наслідки завжди були значно менше позитивних. Сьогодні інте-

лектуали більшості країн світу намагаються зрозуміти, яку саме кризу ми з вами спостерігаємо з серпня 2007 року й чи буде дана криза згодом названа "іпотечною" або вона позначатиме щось більше?

Безумовно, концепція "циклів бульбашок" гідна всебічного осмислення. Перша "бульбашка" на початку ХХІ сторіччя — це "бульбашка" технологічних акцій, котра лопнула в 2001 році, що було зафіксовано рекордним падінням індексу Nasdaq у відсотковому виразі. Друга — це "бульбашка" ринку іпотечного кредитування, котра "лопнула" в 2007 році. Не випадково The Economist навів в рамках аналізу іпотечної кризи наступний жарт, висловлений кимось з аналітиків Citigroup: "Коли лопається одна мильна бульбашка, це дає підстави для появи іншої". Так би мовити, розвиток світового господарства відбувається циклічно. Теорію циклів розробив відомий економіст Микола Кондратьєв. Він емпіричним шляхом встановив наявність великих хвиль економічної кон'юнктури капіталістичних країн, проаналізувавши динаміку зміни різних макроекономічних показників в таких країнах, як Англія, Франція, Німеччина, США за період з кінця ХVIII сторіччя до початку ХХ. Після обробки даних Кондратьєву вдалося виявити наявність циклів коливання досліджуваних параметрів тривалістю 48—55 років. Не зважаючи на те що розглянутий період (140 років) за історичними мірками вельми короткий (всього 2,5 хвилі великого циклу), Кондратьєв робить висновок про високу вірогідність наявності великих циклів економічної кон'юнктури. Важливим є те, що кризи, пов'язані із зміною технологій, супроводжують всю історію людства й можуть розглядатися як за-

гальноцивілізаційна закономірність. Прийнято вважати, що на підставі своїх спостережень Кондратьєв зробив довгостроковий прогноз до 2010 року, передбачивши, зокрема, Велику депресію 30-х років.

Яким буде вихід з ситуації, що склалася? Перша фаза світової кризи 2007—2008 років призвела до оприлюднення критичної кількості проєктів модернізації практично всіх значущих наддержавних органів влади від ООН та Федеральної резервної системи до МВФ й Світового банку. Виявляється, що всі зусилля кардинальним чином модернізувати валютно-фінансову систему, котра віджила свій вік, безглузді. Як вже наголошувалося, кризи, пов'язані із зміною технологій, супроводжують всю історію людства й можуть розглядатися як загальноцивілізаційна закономірність. А ідеї модернізації діючих глобальних інститутів — це лише прагнення уповільнити хід історії, і не більш того.

Чи створять цикли "бульбашок", котрі прийшли на зміну діловим циклам, умови для безконфліктного вирішення протиріч? Виявляється, що явище, яке ми спостерігаємо з літа 2007 року, — це початок першої планетарної Великої депресії. Світ після неї буде іншим [1].

Не є таємницею, що глобальна фінансова криза, помножена на політичну нестабільність в Україні, вкрай негативно впливає на подальший розвиток економіки держави. А це особливо важливо з огляду на те, що за роки незалежності в країні так і не вдалося створити економічну систему, здатну забезпечити прогресивний розвиток країни. Створювати дещо самодостатнє надзвичайно важко, тим більше, якщо враховувати, що на нашій землі сотні років не приймалися масштабні державні рішення. В державі відсутня культура прийняття рішень на рівні національної відповідальності, бракує вміння підкоряти свої особисті інтереси загальнодержавним, а також стратегічно мислити. У нас ще не склалася стабільна система взаємозалежності олігархії та державної бюрократії. В результаті з двох існуючих у світі на час проголошення незалежності моделей переходу до ринкових відносин була прийнята не модель українського економіста М.Туган-Барановського, що базується на інноваційній теорії та передбачає здійснення поступової, еволюційної трансформації суспільства в напрямку концентрації інвестицій в пріоритетні галузі економіки держави, а монетаристська теорія Фрідмана за програмою "шокової терапії". Все це завдало непоправної шкоди соціально-економічному розвитку країни, внаслідок чого вона була відкинута на 30—50 років назад [2, с. 15]. За мирних часів в усій економічній історії людства такого ще не було ніколи: за глибиною падіння виробництва, за тривалістю та іншими негативними параметрами українська криза побила всі сумнозвісні рекорди, залишивши далеко позаду Велику депресію на Заході в 1929—1933 роках [3, с. 12]. Україна втратила 10 млн

робочих місць кваліфікованої праці, та 8 наукоємних промислових галузей [4]. Через необґрунтоване використання сумнозвісної тріади: "лібералізація — стабілізація — приватизація", самоусунення держави від управління економікою, бездумне використання програми "шокової терапії" Україна, яка мала всі географічні та економічні передумови для успішного розвитку, за період реформування економіки до 2000 р. втратила 75 % свого економічного потенціалу, що майже вдвічі більше, ніж за роки Другої світової війни [5, с. 22]. За бідністю населення Україна найбідніша країна Європи, за цим показником Україна знаходиться поряд з такими країнами світу, як Монголія, Індія, Пакистан та ряд африканських країн. За оцінками міжнародної спільноти, за рівнем управління економікою Україна посідає 160 місце, а за рівнем оподаткування — 170 місце в світі [6, с. 9].

Україна перейшла граничний в світі рівень: споживання імпортованих товарів — 72 відсотки проти 30 відсотків, працюючого працездатного населення за рубежом, відповідно, 32 і 10 відсотків, криміналізації суспільства, тіньової економіки — 50 і 30, рівня бідності — 80 і 25 та забрудненості території — 70 відсотків проти 10 відсотків в Європі [6, с. 9]. Тільки в Дніпропетровській області знаходиться 160 млн тонн радіоактивних відходів — по кілька тонн на кожного мешканця України! Не менш складна ситуація і в інших регіонах. Це, насамперед, Жовті Води, Дніпродзержинськ (збагачення плутонію), Вільногірськ (добування цирконію), не кажучи вже про Кіровоград та деякі інші міста. З дощовою водою небезпечні речовини потрапляють у підземні води й розходяться усюєю територією країни [7, с. 1].

Великий капітал в результаті прискореної приватизації, зосередився в руках незначної кількості осіб, котрі в сучасних зовнішніх та внутрішніх умовах не зацікавлені вкладати кошти в розвиток вітчизняної економіки. До того ж їм бракує й відповідної кваліфікації.

Україна — одна з останніх держав олігархічного капіталізму. Не подолавши розумними діями цього монстра, не усунувши колосальні ножиці нічим не виправданої майнової нерівності, закладеної першою приватизацією, не провівши легітимацію цієї приватизації, країна ще довго буде кульгати околицями цивілізаційного процесу [8]. Все це, в свою чергу, не дало можливості створити сприятливий інвестиційний клімат та залучити в нашу економіку як вітчизняні, так і прями іноземні інвестиції (ПІІ) в кількості, достатній для переходу економіки на інноваційну модель розвитку.

Давно вже задекларована владою інвестиційно-інноваційна модель розвитку не знайшла практичного застосування, а інвестиційна діяльність залишається на досить низькому рівні. Так, за оцінками Міністерства економіки України, загальна потреба в інвестиціях на структурну перебудову економіки України становить від 140 до 200 млрд дол. США, а щорічна потреба —

близько 20 млрд дол. США. Обсяг необхідних іноземних інвестицій в економіку України становить 40—60 млрд дол. США. За оцінками експертів Світового банку для досягнення рівня розвитку США Україні потрібні інвестиції на суму 4 трлн дол. США [9]. За даними Держкомстату України, загальний обсяг ПІІ в країну станом на 1 січня 2006 року становив 16,4 млрд дол. США, або 349 дол. США на одну особу, тоді як, наприклад, у колишній радянській республіці Естонії обсяг інвестицій на одну особу в 27,1 разів більший ніж в Україні, відповідно в Латвії — в 6 разів, в Литві — в 5,4 рази [10]. Деяке пожвавлення на інвестиційному ринку в 2006—2007 роках призупинене у 2008 році фінансовою кризою.

Недостатня кількість інвестицій змушує підприємства шукати різні легальні, а іноді й тіньові джерела фінансування. Основним джерелом фінансування капітальних вкладень залишаються власні кошти підприємств та організацій, за рахунок яких в 2005 році було освоєно 57,4 % від загального обсягу вкладень (у 2004 р. — 61,7 %), але їх теж вкрай недостатньо, адже понад третина підприємств є збитковими [11].

Несприятливі умови для інвестування в Україні спричиняють низькі економічні індекси та рейтинги інвестиційної привабливості визначеними відомими міжнародними організаціями. За індексом потенціалу залучення ПІІ Україна посідає 94 місце, а за індексом залучення ПІІ — 37 місце зі 140 країн [12, с. 5].

Для забезпечення сталого розвитку країни, а також для рівноцінного співробітництва з іншими державами в умовах конкуренції необхідний пошук шляхів забезпечення економічного зростання.

Як відомо, економічна теорія пропонує два основні типи розвитку: екстенсивний — кількісне зростання за рахунок споживання більшого обсягу ресурсів та інтенсивний — якісне зростання, що ґрунтується на використанні досягнень науково-технічного прогресу.

В дослідженнях вітчизняних та закордонних вчених протягом століття в теоретичному плані доведено, а практиками підтверджено перевагу інноваційних змін. Вибір екстенсивного шляху розвитку може закріпити за державою місце сировинної бази на світовій арені, відкинувши можливість подальшого розвитку.

У світогосподарських зв'язках Україна зберігає статус постачальника сировини й ринку збуту для країн Заходу. Технологічний розвиток вітчизняної промисловості дедалі більшою мірою починає залежати від інтелектуальної продукції інших країн. Обладнання, машини, технологічний досвід, ноу-хау дедалі частіше купують у більш розвинених державах. Однак країна, концепція управління якої спирається на імпортовану техніку й технології, незмінно опиняється в залежному становищі від промислово розвинених країн. Таким чином, консервація технічної

відсталості викликає й економічну відсталість держави.

Дослідження західних економістів свідчать, що понад 70 % приросту валового національного продукту економічно розвинених країн забезпечується інвестуванням інноваційних процесів.

Інвестиції є невід'ємною частиною будь-якої економічної системи. Аналіз інвестицій на макrorівні важливий для прийняття економічних рішень урядом, а на мікрорівнях — окремим підприємством. Подібний аналіз здійснюється за допомогою макромоделей діяльності економічних суб'єктів. До основних економічних теорій й моделей, у котрих інвестиції відіграють одну з вирішальних ролей, відносять [13, с. 300; 7, с. 110]: теорію Кейнса, монетарну теорію Фрідмана, модель Фішера, модель Харрода-Домара, модель Кобба-Дугласа, теорію очікувань (модель адаптивних очікувань й модель раціональних очікувань), моделі циклів ділової активності.

Найбільш поширеними є моделі мультиплікатора й акселератора. У короткостроковому періоді діє ефект мультиплікатора, внаслідок якого первинний імпульс автономних інвестицій багаторазово зростає та дає приріст ВВП. У довгостроковому періоді діє ефект акселератора, обумовлений тим, що приріст ВВП викликає потік індукованих інвестицій. Взаємодія обох ефектів може призвести до різних варіантів економічного зростання.

Поняття мультиплікатора, введене англійським економістом Р. Каном, розвинене в теорії Дж. Кейнса, а також у роботах таких відомих теоретиків, як А. Хансен, Р. Харрод, Дж. Хікс, П. Самуельсон, Н. Калдор. Відзначимо, що ефект мультиплікації можливий в економіці з неповною зайнятістю, де ВВП менше потенційного. Інакше зростання ВВП було б неможливим через відсутність резервів робочої сили й виробничих потужностей. Також цей ефект діє в короткостроковому періоді й поступово загасає під впливом інфляції. Сучасна економічна наука вкладає в поняття мультиплікатора ширший зміст. Мультиплікатор впливає на вихідні параметри економічної системи, а його кейнсіанський варіант виступає як його окремий випадок. Інші різновиди мультиплікаторів, зокрема ті, що характеризують вплив податкової політики або грошового регулювання на ВВП, розроблені Я. Тінбергеном, Р. Манделлом, Г. Тейлом, які поклали початок економічному моделюванню державної політики [14, с. 395].

Слід зазначити, що ще у першій половині XIX сторіччя європейською економічною думкою сформовано засади неокласичного аналізу інвестиційних процесів, котрі передбачали саморегулювання інвестиційної діяльності всередині країни й у міжнародному господарському просторі. Як чинники саморегулювання брались норма прибутку та ставка процента, як необхідні умови зростання інвестицій — зростання доходів, особливо тієї частки, що перетворюється на заощаджен-

ня, а як основна рушійна сила економіки — попит на товари. Більшість авторів визнавала, що погравлення інвестиційних процесів може стимулювати держава, використовуючи грошово-кредитні й фінансові важелі, державні витрати й державний борг. Майже всі автори вважали, що втручання держави може призвести до розбалансування ринку інвестицій, відтоку національних капіталів. Таке втручання вони розглядали як виняток, пов'язаний із необхідністю формування раціональної структури суспільного виробництва. Вже у цей час ідеться про активну політику держави у галузі міжнародної міграції капіталів.

У науковій літературі представлені різні погляди на грошово-кредитне регулювання інвестиційного процесу. Згідно з кейнсіанським підходом динаміка інвестиційного попиту безпосередньо залежить від рівня процентних ставок. Вплив грошово-кредитної політики держави здійснюється за схемою: грошова маса — норма процента — інвестиції — національний дохід. Основною метою грошово-кредитної політики є боротьба з інфляцією та зростанням грошової маси. Щодо економіки перехідного типу, то доцільно розробити та ввести в ринковий механізм такі регулятори, які б забезпечили антиінфляційні дії на рівні мікроекономіки [15, с. 168].

В Україні, де економічні реформи здійснюються мляво й непослідовно, постійною проблемою є малі заощадження — поточне споживання конкурує з інвестиціями за обмежені ресурси. Тому важливо врахувати теоретичні положення щодо забезпечення економічного зростання за рахунок інвестицій та відповідний досвід інших країн [16, с. 171—172].

У цих умовах вихід України з кризи за рахунок підвищення ефективності виробництва пов'язують з реструктуризацією окремих підприємств, галузей та всієї економіки. При цьому першочергову увагу слід приділяти реструктуризації найважливіших галузей промисловості, що визначають стратегічний напрям її розвитку. Доцільність такої реструктуризації викликана, перш за все, низькою ефективністю системи управління, техніко-технологічним відставанням виробництва, відсутністю власних обігових коштів, недостатньою конкурентоспроможністю продукції. Вирішення цих проблем пов'язане, насамперед, із формуванням нових механізмів та методів управління, котрі відповідали б внутрішньому стану промислових підприємств й умовам ринку, а також поширенням та інтенсифікацією інвестиційних процесів в нашій країні. Останній час в Україні почали формуватися умови для активізації означених процесів, але ключовою проблемою здійснення раціональної інвестиційної діяльності як у промисловості, так і в інших галузях є забезпечення високої економічної ефективності відповідних інвестиційних проектів. При цьому особливе значення в сучасних умовах слід приділя-

ти питанням взаємодії суб'єкта господарювання, що здійснює проект, з інвестором та визначення найбільш ефективних напрямів інвестиційної діяльності.

Враховуючи складні економічні умови в країні, об'єктивно з'являється потреба не лише в "простій" оцінці ефективності використання інвестицій, але й в оптимізації інвестиційних проектів, в рамках котрих вони здійснюються. Оптимізація проектів дозволила б підвищити якість використання інвестиційних ресурсів за рахунок вибору раціональної схеми та параметрів взаємодії основних учасників проекту, обсягу та структури позичкових й залучених коштів для його фінансування, параметрів виробничої діяльності, умов реалізації відповідної продукції або послуг.

Однак підготовка та реалізація зазначених заходів, попри всі сприятливі умови, вимагає певного часу. Тому в нинішніх умовах гострого дефіциту інвестиційних ресурсів реструктуризація промисловості може здійснюватися лише на підставі вибіркового підходу до інвестування різноманітних господарських суб'єктів. Здійснення даного підходу вимагає використання об'єктивних, точних та надійних методів оцінки економічної ефективності інвестиційних проектів реструктуризації промисловості.

Для оцінки економічних умов інвестування у реструктуризацію промислового виробництва важливого значення набуває показник граничної норми прибутку інвестиційного проекту, котрий визначається, виходячи з параметрів зовнішніх економічних умов його реалізації, й зумовлює таку величину норми прибутку проекту, перевищення котрої гарантує економічну доцільність його здійснення. Гранична норма прибутку є кількісним показником, що характеризує економічні умови інвестування у реальні активи, ступінь сприяння даній діяльності. Чим вище її значення, тим менш сприятливим є інвестиційний клімат, і навпаки. Зазначений показник обчислюється окремо для випадку фінансування проекту за рахунок власних та позичкових коштів [17,18].

Забезпечення впровадження високоефективних інноваційних проектів в галузі економіки можливо лише за умов відновлення самостійно активного науково-технічного їх розвитку через використання новаторської розумової праці, що створює нові знання й нові технології, та підтримує підприємство на сучасному рівні. Тому важливого значення набувають глибоке вивчення можливостей використання інновацій як механізму економічного розвитку, забезпечення державного регулювання та підтримки інноваційних процесів, розроблення й прийняття антикризової стратегії, способів її реалізації та шляхів фінансового забезпечення. Така стратегія повинна бути складовою державної політики управління господарським комплексом з метою стабілізації й підвищення рівня економічного розвитку незалежної держави.

Література:

1. Бутко В. Кризис как проявление цивилизационной закономерности // Кієвській телеграф. — 2008. — № 44. — С. 6—7.
2. Беляев О.О., Бебело А.С., Комяков О.М. Держава і перехідна економіка: механізм взаємодії. — КНЕУ, 2003. — 190 с.
3. Біляцький С.Д. Десять років, які потрясли нас // Політика і час. — 2001. — № 7. — С. 10—24.
4. Павловський М.А. Стійкість економічної системи — необхідна умова зростання добробуту // Універсам. — 2001 — № 1—2. — С. 87—88.
5. Павловський М.А. Стратегія розвитку суспільства: Україна і світ (економіка, політологія, соціологія). — К.: Техніка, 2001. — 312 с.
6. Друкований М.Ф. Стан та умови подальшого розвитку економіки України: Матеріали економічних науково-практичних слухань про стан економіки України: Збірник наукових праць (доповідей вчених). — К.: МП Леся, 2007 — 80 с.
7. Пулковська Т. Наступними господарями будуть кицьки // Дзеркало тижня. — 2007. — № 14.
8. Мороз В. Кінець олигархії // Кореспондент. — 2008. — № 43. — С. 28.
9. Федоренко А. Інвестиції і податки: хто кого? // Економічний часопис — XXI. — 2002. — № 6 — С. 37—38.
10. World Investment Report 2006. FDI Developing and Transition Economies: Implication for Development, — New York and Geneva: United Nations, 2006 — 366 p. — P.303—306 // http://www.imr.tad.org/en/docs/wir2006_en.pdf.
11. Інноваційна активність промислових підприємств України у 2005 році. Експрес-довідка Державного комітету статистики України від 08.02.06. — № 27 // <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2006/0206/27.zip>
12. Гнибіденко І. Особливості інноваційного процесу в Україні і його вплив на розвиток ринку праці // Економіка та держава. — 2006. — № 11. — С. 78.
13. Гунський Б. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі. — К.: Наук. думка, 1998. — 389 с.
14. Введение в рыночную экономику / Под ред. А.Лившица и др. — М.: Высшая школа, 1994. — 446 с.
15. Черванев Д., Нейкова Л. Менеджмент інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств України. — К.: Знання, 1999. — 514 с.
16. Самуельсон П., Нордгауз В. Макроекономіка: Пер. с англ. — К.: Основи. — 576 с.
17. О.В. Савчук автореф. дис. к. е. н.: 08.07.01.; АН України. Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. — О., 1999. — 18 с. <http://www.lib.ua-ru.net/inode/p-2/37468.html>
18. Черваньов Д.М., Рейкова Л.І. Менеджмент інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств України. — К.: Знання, КОО, 1999. — 514 с.